

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בלק, תשע"ד
מספר 1075מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בלק: שרו של מלך וטבחיו של מלך יעקב אלטמן

עניינו של מאמר זה וכותרתו אינם חדשים ואף נדון בדף השבועי בשנים קודמות,¹ אך בפרטי הרעיונות ודקויותיהם הפוך בה והפוך בה ואל תאמר סיימתי את כל אשר בה.

תני, ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דב', לד), בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, כדי שלא יהא פתחון פה לאומות העולם לומר אלו היה לנו נביא כמשה היינו עובדים להקב"ה. ואיזה נביא היה להם כמשה זה בלעם בן בעור. אלא הפרש בין נבואתו של משה לנבואתו של בלעם" (במד"ר, נשא יד, כ).

באומות העולם קמה דמות דומה למשה. שניהם מתאפיינים בדרכי חיים חריגות, שניהם עוסקים באלוקים, בעניינים שברומו של עולם ובניסיונות להפר טבעו של עולם באמצעות מעשים מופלאים. מוקד השתדלותו של בלעם היה לפעול על הקב"ה בדרכים טכניות מגוונות – שבעה פרים ושבעה מזבחות במקום פלוני על פני ההרים כדי להניעו על כורחו עבור המטרות שבהן חשק בלעם. תפיסתו הייתה שהאלוקות פועלת ונפעלת לפי כללים, ולפיהם מי שעולה בידו לפצח את סודם 'ישכנע' את האלוקות או יגרום לה שלא ברצונה למלא אחר רצון 'מזמין הסחורה'.

ולהבדיל, משה רבנו הכיר ברצון הבורא, החופשי, הבלתי מוגבל ובלתי מושפע, מנהיג את העולם כחכמתו וי"ג מידותיו אשר מושגות לנבואים בערפל העמום, כנאמר: 'ופני לא יראו (שמ' לג: כג). לפיכך אורח חייו של אדם בנתיב מצוות התורה, חובות מעשיות וחובות שכלב, הוא העומד למשפט והערכה לפני האלוקים. הקב"ה איננו קשוב לאמצעים טכניים אלא למעשים **תוכניים**, שהם הנהגות על פי התורה, תיקון השכל, הנפש ואישיות האדם כנאמר והלכת בדרכיו (דב' כח: ט). וסייג משלים: אפילו השתדל אדם ללכת כפי הדרכות התורה, אין בידי להכריח ולכפות תוצאות. הוא לעולם לא יחדור מעבר לפרגוד אי הידיעה, משום שהאלוקות איננה 'תיאו-מט' (על משקל 'כספומט'), והעתיד לבוא עלינו נותר צפון בחיק בורא עולם.

בזה נעוץ השוני החוצץ בין עובדי עבודה זרה לעובדי ה' שלפניו נעבוד ביראה ופחד.² וכך מתברר מהמשך המדרש שהצגנו לעיל:

* ד"ר יעקב אלטמן מלמד במכללת אורות ישראל.

¹ בלעם – קוסם או נביא, הרב יהודה זולדן, דף 660 תשס"ו. הקוסם והמאגיה אל מול הנביא והנבואה, ד"ר עמוס בר-דע, דף 764 תשס"ח.

² יחזקאל קויפמן, 'תולדות האמונה הישראלית'. ח"ב פרק י"א ועוד, בפירוט והעמקה רבה.

ג' מדות היה ביד משה מה שלא היה ביד בלעם. משה היה מדבר עמו עומד, שנאמר, ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך וגו', ועם בלעם לא היה מדבר עמו אלא נופל שנאמר, נופל וגלוי עינים. משה היה מדבר עמו פה אל פה שנאמר, פה אל פה בו, וכבלעם נאם שומע אמרי אל שלא היה מדבר עמו פה אל פה. משה היה מדבר עמו פנים בפנים שנאמר, ודבר ה' אל משה פנים אל פנים ועם בלעם לא היה מדבר כי אם במשלים כמה דתימא, וישא משלו ויאמר וגו'. ג' מדות היו ביד בלעם מה שלא היה ביד משה. משה לא היה יודע מי מדבר עמו בלעם היה יודע מי מדבר עמו שנאמר נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה. משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו ובלעם היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו שנא' ויודע דעת עליון, משלו משל לטבחיו של מלך שהוא יודע מה המלך מקריב על שלחנו ויודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו, כך היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו. בלעם היה מדבר עמו בכל שעה שירצה שנאמר נופל וגלוי עינים היה משתטח על פניו ומיד היה גלוי עינים על מה ששואל, ומשה לא היה מדבר עמו בכל שעה שירצה.

יתרונות בלעם המנויים כאן יתרונות חיצוניים הם. בלעם יודע מתי ידבר ה' עמו, יודע איזוהי כותרת השיחה, ובכל עת שחפץ בכך התקבל לפגישה. גם בפני הטבח נחשפים לוח זמני המלך וכותרות היומנים, מי שותפיו לארוחותיו, ומועדה וגינוניה של הארוחה המלכותית. הוא מכיר את פני המלך (מי מדבר עמו), שכן בארוחה מסיר המלך את כתרו, ואולם אין הוא מביין דבר וחצי דבר מעומק ההנהגה השלטונית. לעומתו, משה הוא כשר לפני המלך, ניחן בעדיפות שבמהות, הוא זוכה לנהל מעין דיאלוג בהיר ונשגב עם המלך.³ משה היה עומד, הווה אומר, הרשמים נקלטים בו כשהוא במלוא הכרתו. כיוצא בו דיבור פה אל פה ופנים אל פנים מבטאים קרבה וחיבוב, היתר כניסה לפנימיות הדברים.

בלעם, הָפֵר אחר קסמים, ידיעות מטאפיזיות, סימנים קוסמיים, ציוני דרך והנהגות בתוככי האלוקות, סבר שחכמתו תועיל באופן טבעי. כידוע, איכות תכונות רוחו של מדען אינן רלוונטיות כלל לשאלת תקפותו של המחקר המדעי, מסקנותיו ויישומיו בשטח. על כן סבר בלעם שקווי אישיותו אין בהם כדי להשפיע ולקלקל את הישגיו בגילוי תופעות אובייקטיביות במסתרי הטבע, ואחר שתכנית הפעולה שלו מבוססת היטב, מדוע לחשוש שגאוה מתפרצת, בהלת ממון ותאוותנות ימוטטו את מגמתו להשפעה מפליגה בעליונים. ואולם בלעם טועה, ולעתים הפך ש'טבחים' שותפו של עמלק אויב אלוקים.⁴

מהלך ביאורנו מסתייע מהגמרא (עבודה זרה ד, ע"ב):

ויודע דעת עליון. אפשר, דעת בהמתו לא הוה ידע, דעת עליון מי הוה ידע? מאי דעת בהמתו לא הוה ידע? בעידנא דחזו ליה דהוה רכיב אחמריה, אמרו ליה: מאי טעמא לא רכבתא אסוסיא? אמר להו: ברטיבא שדאי ליה. מיד: ותאמר האתון הלא אנכי אתונך! אמר לה: לטעינא בעלמא. אמרה ליה: אשר רכבת עלי... אלא מאי ויודע דעת עליון? שהיה יודע לכוין אותה שעה שהקב"ה כועס בה... וכמה זעמו? רגע.

הגמרא מציירת ויכוח ססגוני עָקָר בין בלעם לאתונו בשאלה אם הוא רוכב על האתון בקביעות או רק באקראי, ובסופו לא הגיעו להסכמה. בלעם בעימותו עם האתון ביקש להצטדק בפני שרי בלק על שאיש מכובד כמוהו מסתפק ברכיבה על חמור תחת להשתמש בסוס. מתברר אפוא שלא ידע דעת בהמתו, משמעו שהתפתח ביניהם דו שיח של חירשים ולכך לא 'התיישרה' האתון לפי הקו שהציג בלעם אלא רק תיארה את פני הדברים כהווייתם. לפיכך 'לדעת דעת עליון' משמעו בגמרא, לנהל דיאלוג עם ה'.

מכוח קושייתה מסיקה הגמרא שיודע דעת עליון הנאמר כאן על בלעם הוא במובן מצומצם ועל דרך ההשאלה, דהיינו בלעם לא השכיל לדבר פנים בפנים עם הקב"ה, אלא התוודע לפרט טכני צדדי – איזהו חלון הזמן הקצר שאלוקים זועם כמי שמציץ לחדר פנימי ורואה דבר מה. לא כן משה, אשר שיחתו עם ה' הייתה פורייה, כדרך מצינו בפרשת כי תשא (שמות לד), שבה מבאר ה' למשה עניין י"ג מידות הנהגת העולם. הגמרא נוקטת לשון אירונית: אם אין בכוחך, בלעם, לגשר לפי הצורך על המרחק בין אדם לבהמה, היאך יהיה פי שניים ברוחך לגשר על המרחק בין אדם לאלוקים?

³ 'פסיקתא זוטרתא' לקח טוב (וזאת הברכה דף סח) העמדת משה כשר מול בלעם הטבח.

⁴ הצעתנו להלן שונה מפירוש הרמב"ן (במד' כד: א) למדרש זה, אך עניינית אינה סותרת לו.

באבות פרק ה' נאמר: כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים אחרים מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה מתלמידיו של אברהם אבינו, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה מתלמידיו של בלעם הרשע. מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? יש המבינים לשון 'תלמידיו' במשנה כמכוונת לאסכולה הרעיונית השגויה, כאילו ניתן להתקרב לאלוקים באמת, שעה שנותר אתה אדם קטן ושפל כשהיית. 'וורט' ידוע גורס: פעמים ראשי האסכולות כמעט זהים לזה לזה בלשונם ובמלבושם, ואולם בתלמידיהם וחסידיהם יוכר ההבדל הגדול: מה בין תלמידיו של אברהם אבינו.

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן